

XII. PARDUBICKÉ BIENÁLE

Městské pevnosti, hradby, opevnění v časech válečných, poválečných a v kulturní imaginaci

27 — 28/4/2023

UNIVERZITA
PARDUBICE
FAKULTA
FILOZOFICKÁ

MUSEUM
MUZEUM VÝCHODNÍCH ČECH
V HRADCI KRÁLOVÉ

Odborné pracoviště Muzea
východních Čech v Hradci
Králové – Opletalova 334/2

PROGRAM KONFERENCE XII. PARDUBICKÉ BIENÁLE

Městské pevnosti, hradby, opevnění v časech válečných, poválečných a v kulturní imaginaci

Pořádá: Ústav historických věd Fakulty filozofické Univerzity Pardubice
ve spolupráci s Muzeem východních Čech v Hradci Králové

ČTVRTEK 27. DUBNA 2023

9.00–9.30

Registrace účastníků

9.30–9.50

Zahájení konference:

Petr Grulich, ředitel Muzea východních Čech
Pavel Panoch, prorektor Univerzity Pardubice

9.50–10.30

BLOK I: Pevnost jako objekt zájmu kulturních dějin

Moderuje: Pavel Panoch

„Festung Dresden“ jako areál kulturních dějin 16.–19. století

Iveta Coufalová, Dějiny a současnost
coufalova@nlm.cz

Drážďanské městské opevnění plnilo svou primární obrannou funkci od konce 13. století. Bylo integrální součástí města i svědkem jeho cesty k politickému centru Saska. V 16. století, po smrti Mořice Saského, nechal jeho bratr August na počest svého předchůdce zhotovit památník (Moritzmonument), který byl inscenován v části prostoru opevnění nedaleko zámecké rezidence – tato skulptura dnes platí za nejstarší dochovaný „veřejný pomník“ v Drážďanech, a především je první, který zde nechali zřídit Wettinové. Role pevnosti se tak rozšířila o reprezentativní rozměr. Příspěvek představí různé aspekty kulturněhistorického výzkumu i materiality tohoto fenoménu převážně v časech mezi válkami a také proměny chápání reprezentace prostoru.

Olomoucká pevnost v 18. a v 19. století – fakta, mýty a stav výzkumu

Michael Viktorík, Univerzita Palackého v Olomouci

michael.viktorik@upol.cz

Jak je obecně známo, Císařsko-královská hlavní hraniční pevnost Olomouc patřila k předním pevnostním městům v habsburské monarchii. Koresponduje však dějepisná práce s tímto jejím významem? Příspěvek bude věnován analýze dosavadní historiografie k olomoucké pevnosti, současným problémům v jejím výzkumu, důvodům, proč jsou neustále přebírána určitá výkladová schémata, jež nekorrespondují s nejnovějšími poznatky ve výzkumu, a v neposlední řadě se zaměří také na nová zjištění vzešlá z výzkumu ve fondu Dvorské válečné rady ve Vídni

10.30–11.00

Přestávka na kávu

11.00–12.00

Moderuje: Josef Šrámek

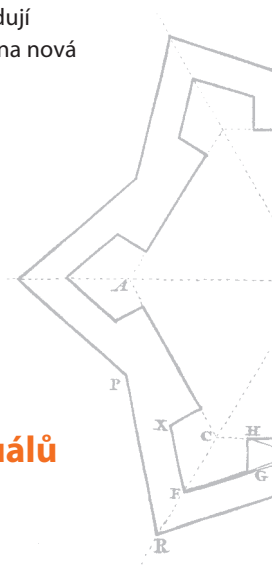
Majitelé klíčů.

Ceremoniál předávání pevnosti nepříteli jako politický akt i součást symbolických rituálů v západní kultuře války: Bělehrad 1739

Vítězslav Prchal, Univerzita Pardubice

vitezslav.prchal@upce.cz

Ve starých polních aktech Válečného archivu ve Vídni se zachovala složka s velmi detailním popisem inventury bělehradské pevnosti před její nucenou kapitulací v roce 1739, doplněná nejen plánovou dokumentací, ale také písemným zachycením (evidentně očitým svědkem) průběhu předávání dobyté strategické pevnosti z habsburských zpět do tureckých rukou. Celý vysoce symbolický akt, vyrůstající z tehdejší kultury vedení války, je rovněž zachycen v relacích jistého subalterního důstojníka, který pro polního maršála Heinricha Dauna plnil roli zpravodajce při složitých vyjednáváních o osmansko-rakouském příměří, jehož součástí bylo i požadované předání Bělehradu. Tento ceremoniál bude srovnáván s podobnými známými akty a analyzován z hlediska gest symbolické komunikace jako obrazový politický jazyk i jako kurtoazní rituál na „švu“ dvou různých válečných kultur.

Papežský Řím v ohrožení (Příprava pevnosti v Andělském hradu na obléhání císařským vojskem na přelomu let 1552 a 1553)

Petr Vorel, Univerzita Pardubice

petr.vorel@upce.cz

Příspěvek je připraven na základě dosud neznámého archívního pramene z papežské účetní komory, kterým je účetní dokumentace vedená tajným papežským účetním P. J. Aleottim od 15. prosince 1552 do 27. ledna 1553. Papež Julius III. koncem roku 1552 očekával průtah velkého císařského vojska okolo Říma na Neapol. Z toho důvodu nechal zahájit přípravu hlavní římské papežské pevnosti v Andělském hradě na možné obléhání. Jednalo se o rozsáhlý nákup zbraní, střeliva a nábor zoldněřských vojáků, ale také zajištění dostatečných zásob proviantu (masa, chleba aj.) i jiných náležitostí (textilie na uniformy aj.). I když tato intenzivní příprava trvala jen měsíc (než očekávané vojenské nebezpečí pominulo), z pramene je dobře patrná logistika celé operace i okruh dodavatelů, kteří byli schopni velmi rychle zajistit potřebný vojenský i další materiál.

„Město se strženými hradbami je muž, který se neovládá.“ (Přísl. 25,8), Pevnosti, hradby a válka ve víru emblematických obrazů

Pavel Panoch, Univerzita Pardubice

pavel.panoch@upce.cz

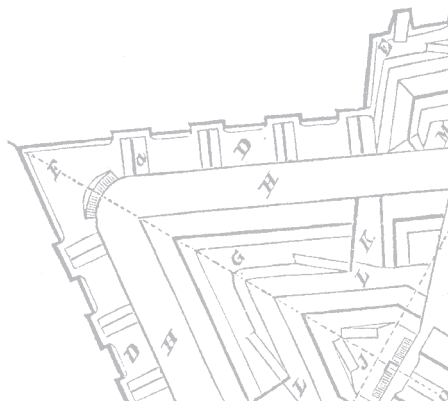
Přestože jen zběžná znalost knih renesančních a barokních emblémů ukazuje, že pevnosti a fortifikace nepatří (na rozdíl od dalších instrumentů spojených s válkou a výzbrojí) k nejrozšířenějším res pictae raně novověké emblematicky, objevují se městské hradby hned několikrát v roli ústředního či doprovodného motivu v mnoha emblematických knihách. Vyobrazení opevněného sídla, městských hradeb nebo jejich elementů v roli exempla, ať ve světském nebo náboženském kontextu, zařadili do svých sbírek emblémů mnozí významní autoři. Příspěvek se zaměří na interpretaci moralizujícího poselství vybraných příkladů těchto emblémů v širších souvislostech evropského humanismu akceptujícího odkaz antické kultury.

12.00–12.30

Diskuse k dopolednímu bloku

12.30–14.00

Oběd

14.00–16.10

BLOK II: Pevnost jako životní prostor

Moderuje: Petr Vorel

Emanuel Salomon z Friedbergu a jeho vzpomínky na službu a život v pevnostech

Tomáš Jiránek, Univerzita Pardubice

tomas.jiraneck@upce.cz

V dlouhém 19. století hrály pevnosti ve vojenském životě ještě určitou úlohu, i když jejich strategický význam již ustupoval do pozadí. Přesto zůstávaly důležitými středisky pro armádu: hostily sídla velitelství, posádek a různých vojenských odborných institucí. Emanuel Salomon z Friedbergu poznal během své čtyřicetileté vojenské kariéry celou řadu rakouských (rakousko-uherských) pevností, v nichž sloužil. Většinou se jednalo o mírovou dobu, která byla bezpečná, ale přinášela s sebou každodenní starosti důstojníka, později i velitele pevnosti či posádky, péči o mužstvo, jeho ubytování, zásobování, výcvik, stavební obnovu budov atd. Vedle toho se v pevnostech odehrával i osobní a rodinný život důstojníků, uzavřený většinou do důstojnické společnosti, ale zahrnující i styky s civilním obyvatelstvem. Emanuel Salomon z Friedbergu je ve svých pamětech zobrazil velmi podrobně, ale lze srovnávat také s dalšími prameny osobní povahy z vojenského prostředí, např. s korespondencí Ferdinanda Čenského či paměťmi Antona Mollinaryho a dalších.

Divadlo v pevnostním Hradci Králové. Od 1796 do roku 1847

Milena Lenderová, Univerzita Pardubice

milena.lenderova@upce.cz

Vývoj královského věnného města a biskupského sídla Hradce Králové, který se v letech 1766–1789 proměnil v město pevnostní, na první pohled kontrastoval s logikou urbanizace. Existence vojenské pevnosti omezovala život města v době válečných konfliktů i v době míru: stavebně nemohlo vyjít z (nových) hradeb, nemohlo industrializovat předměstí a následně je integrovat do městské aglomerace. Pokud město ekonomicky a demograficky stagnovalo, pak – možná poněkud paradoxně – se dynamicky rozvíjely jeho vzdělanostní struktury, kultura i sociabilita. Ve funkční symbióze s vojenskou posádkou vzniká měšťanské ochotnické divadlo, jehož produkci doplňují kočovné divadelní společnosti. V době předbřeznové se jeho nepřehlédnutelnou osobností stává profesor královéhradeckého gymnázia V. K. Klicpera. Roku 1868, dva roky poté, kdy se prokázal anachronismus existence královéhradecké pevnosti, pak vzniká první ochotnický spolek Jednota divadelních ochotníků.

Školství v pevnosti perem Ignáta Herrmann

Pavla Koritenská, Muzeum východních Čech

p.koritenska@muzeumhk.cz

Příspěvek je zaměřen na přehled předškolního a školního vzdělávání v Hradci Králové v 19. století, na studentský život, kvartýrské živnosti, volný čas studentů v pevnostním městě a jeho odraz v díle spisovatele Ignáta Herrmanna. Bude doplněn vybranými ukázkami z prací spisovatele Ignáta Herrmanna (1854–1935), které reflektují specifika vzdělávání v pevnostním městě. Pevnostní Hradec Králové byl pro Ignáta Herrmanna nejen městem dětství a dospívání, ale především pozdější velkou inspirací pro řadu povídek, črt a vzpomínkových prací, vedle kterých příspěvek představí i dosud nevydané rukopisné vzpomínky věnované do Muzea východních Čech v roce 2021 rodinou spisovatele.

Kristian Stefan (1819–1892) a jeho působení v Hradci Králové

Zdena Kulhava, Muzeum východních Čech

z.kulhava@muzeumhk.cz

Příspěvek pojedná o osobnosti Kristiana Stefana (1819–1892) působícího v Hradci Králové od roku 1851 jako suplující profesor na gymnáziu, později zakladatel a ředitel Vyšší dívčí školy. Jako osobnost se nepohyboval jen na poli hradeckého vzdělávání. Stál po boku V. F. Červeného u založení několika místních spolků (Občanská záložna, Živnostensko-čtenářská jednota), aktivně se kulturně a politicky angažoval. Neopomenutelná je i jeho významná překladatelská činnost, kdy mimo jiné jako první zpřístupnil českému čtenáři překlad druhého dílu Dona Quijota de la Mancha od Miguela de Cervantese.

Divadlo a film – „pravda a lež“ – kulturní život v Terezíně v období 2. světové války nejen pohledem pamětníků

Blanka Zubáková, Ústav pro studium totalitních režimů

bl.jedlickova@centrum.cz

Z Terezína, původního pevnostního města založeného císařem Josefem II. v době prusko-rakouských válek, byl v období 2. světové války vybudován tranzitní koncentrační tábor nacisty alibisticky označovaný jako „Ghetto Theresienstadt“. Příspěvek založený na konkrétních zkušenostech pamětníků a událostí ze života

v Terezíně připomene tři základní funkce, které měl tábor pro nacisty plnit, tedy: tranzitní, decimační a propagandistickou. Terezín měl být v případě potřeby prezentován jako vzorové „židovské město“ a s propagandou měl pomoci i film. Na dokončeném zinscenovaném dokumentárním snímku původně pojmenovaném *Vůdce* daroval Židům město (1944), se pod vedením Kurta Gerrona, původem židovského berlínského herce a režiséra evropského až světového formátu, podílela řada umělců spojených s kulturním životem v Terezíně, a především s divadlem. Zatímco filmy natáčené v Terezíně byly fikcí a lží, divadlo, jež bylo součástí skutečného kulturního života v Terezíně, bylo obohacím, radostí a pravdou. Ohlédneme se za jeho vývoj skrze osobní příběh Gertrudy Popperové-Skallové [Jany Šedové] a vzpomeneme při tom na řadu významných umělců své doby.

16.10–16.40

Diskuse k druhému bloku

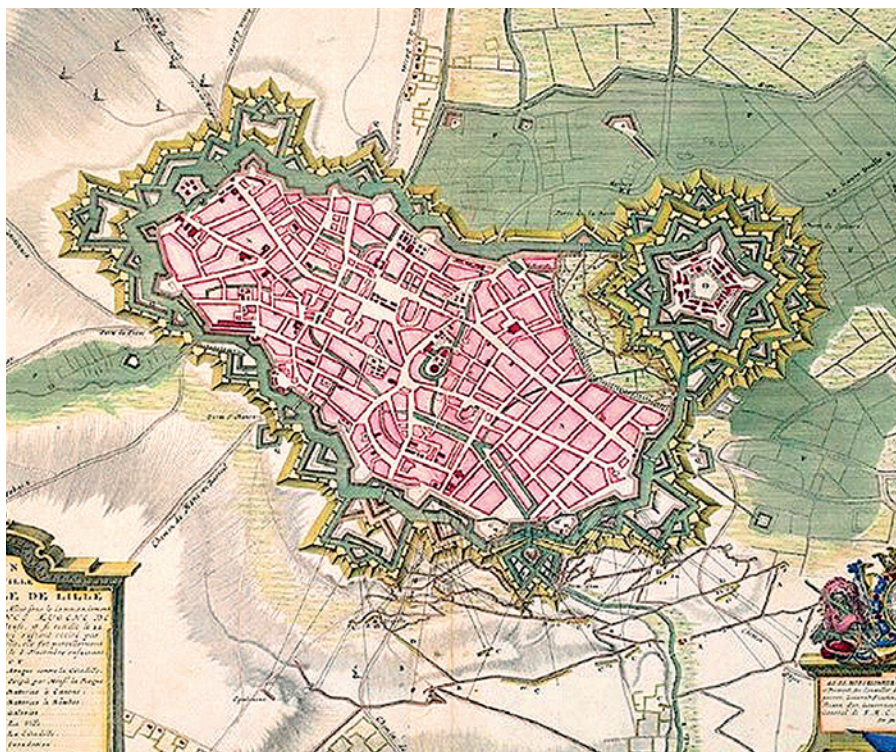
17.00–18.00

Exkurze – opevnění Hradce Králové

J. Šrámek, R. Bláha

18.00

Raut v prostorách Gayerových kasáren

9.00–10.00

BLOK III: Pevnost jako předmět výzkumu stavebních dějin

Moderuje: Milena Lenderová

Dosavadní výsledky archeologického výzkumu královéhradecké pevnosti

Radek Bláha, Muzeum východních Čech

r.blaha@muzeumhk.cz

Archeologický výzkum hradecké bastionové pevnosti probíhá již 50 let, i když rozsáhlejší odkryvy jejích relikтів se uskutečnily až v posledních dvanácti letech. Patří sem zejména výzkum části bastionu VIII a kavalíru XXXIII v areálu Gayerových kasáren a nejnověji i objev dochovaných pozůstatků Moravské pevnostní brány. Přínos výzkumů spočívá v tom, že bylo možné části fortifikací odhalit a zdokumentovat ve značném rozsahu. Navíc tyto relikty nebyly při současných stavebních pracích zlikvidovány, ale ponechány na místě a zajištěno jejich další trvání.

„Bez vědomostí, mimo pravidla a nesprávně, v tom je vidět obzvláště pozoruhodná chyba, neforemnost a dětinskost tohoto opevnění,“ aneb nikdy nedokončená stavba pevnosti Vyšehrad

Jiří Hofman, Národní kulturní památka Vyšehrad

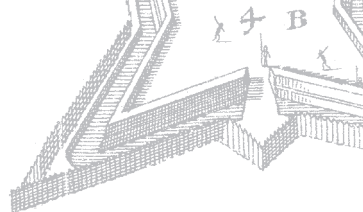
hofman@praha-vysehrad.cz

Stavitelé pevností bývají často ověnceni gloriolou neomylných projektantů a řemeslníků budujících dokonalá opevnění. Jak ukazují archivní materiály, opak byl často pravdou. Fortifikace přinejmenším 17. a 18. století představovaly obrovskou výzvu pro danou společnost po stránce ekonomické, organizační, technické i lidské. Výzkum procesu výstavby pevností tak umožňuje sledovat kapacity, možnosti a limity raně novověkého státu v dané době. V tomto smyslu je velmi zajímavým případem výstavba pevnosti Vyšehrad ve 2. polovině 17. století. Příspěvek je zaměřen na proces budování vyšehradského opevnění, které lze s trochou nadsázky označit za zcela nepovedené a nikdy nedokončené. Nalezneme zde nekoncepčnost, chyby v projektování, defraudace, provizorní řešení i zásadní pochybení snižující obranyschopnost celé pevnosti. To vše se odehrávalo za účasti významných pražských barokních stavitelů a architektů – Luraga, di Bossiho, de Capauliho.

Dva náhrobky z okruhu pevnosti Terezín připsané I. M. Platzerovi

Jaroslav Krátký

kraatky@seznam.cz

Na bývalém vojenském hřbitově v Terezíně se nachází umělecky hodnotný pískovcový náhrobek s figurální stafáží. Obdobně pojatý a neméně kvalitní náhrobek lze nalézt na městském hřbitově v Litoměřicích. Oba náhrobky jsou nejen významnými příklady českého sochařství z období okolo roku 1800, ale i dokladem soužití vojenského a civilního obyvatelstva terezínské pevnosti. Součástí takového soužití bylo také navazování příbuzenských svazků prostřednictvím sňatků. K tomu docházelo dokonce i mezi špičkami obou sfér pevnostního obyvatelstva, v daném případě mezi rodinami čelných představitelů vojenské a civilní správy pevnosti.

10.00–10.30

Přestávka na kávu

10.30–11.50

Moderuje: Vítězslav Prchal

Obrana Prahy: „mission impossible“?

Olivier Chaline, Sorbonne Université Paříž

olivier.chaline@sorbonne-universite.fr

Ze všech hlavních měst rakouské monarchie byla Praha v 17. a 18. století nejčastěji v ohrožení, ba v obležení: jedenáctkrát. A co je nejhorší, byla ze všech hlavních měst nejčastěji dobytá – pětkrát. Bylo možné Prahu bránit? A pokud byla obrana úspěšná, nebyla to šťastná výjimka? Kudy vést útok v místě tak málo příhodném pro obranu? A proč přece jen skončila některá obležení neúspěchem?

Projekce pevnosti s důrazem na autora pevnosti Pless podmaršálka Querlonda

Lukáš Hudák

hudak@h-ar.ch

Problematika pevnostního stavitelství na území monarchie byla poznamenána paktem rakousko-francouzským, kdy se do habsburské služby dostávají pod vlivem Lacyho a dalších francouzští inženýři. V příchozí skupině se objevuje Querlonda, který eskaluje až v autora pevnosti Pless u Hradce Králové a je pověřen její výstavbou, což není úplně

optimální, a zvolená varianta přináší nejedno „překvapení“. V průběhu vlivu francouzských inženýrů se zefektivňuje systematizace koncepce a projekce. Příspěvek se zaměřil na roli projektanta pevností, na to, co vše bylo dle francouzských standardů v jejich režii, co produkovali, až po samotnou osobu Querlonda při výstavbě pevnosti Pless.

Jezdecká kasárna v Josefově – výstavba a každodennost ve světle zjištění stavebněhistorického průzkumu

Bohdan Šeda – František R. Václavík, Univerzita Pardubice
seda.bohdan@gmail.com; fravaclavik@volny.cz

Příspěvek seznámí s výsledky stavebněhistorického průzkumu Jezdeckých kasáren – největšího ubytovacího objektu v pevnosti Pless – Josefov, a to nejen z hlediska stavební historie, ale především z pohledu dějin každodennosti. Kdo byl projektantem stavby? Jak probíhala výstavba rozlehlého čtyřkřídleho objektu? Kolik pracovníků a jaká řemesla se na stavbě podílela? Jaké bylo funkční uspořádání kasáren? Kolik vojáků a zvířat bylo v kasárnách ubytováno a ustájeno? Jak se lišil obytný standard prostých vojáků a důstojnického sboru? Jak probíhala příprava jídla a jak se proměňovalo hygienické zázemí? To jsou otázky, na které přináší odpověď syntéza rozlehlého archivního průzkumu a průzkumu stavby samotné jako hmotného pramene.

Proti proudu Ohři! Pevnost Terezín jako strategické místo pro stavbu „rybovodu“ v 80. letech 19. století

Nina Milotová, Národní muzeum Praha
nina.milotova@nm.cz

Jedním z důsledků stavby bastionové pevnosti Terezín, realizované v letech 1780–1790 na řece Ohři, jež představovala jeden z jejích hlavních obranných prvků, bylo sto let trvající uzavření daného toku pro všechny migrující ryby. O nápravu se pokusil prof. Antonín Frič (1832–1913) z Musea Království českého, jehož zásluhou byl otevřen 25. 4. 1885 pod pevnostním mostem přes Novou Ohři, kde se nacházela stavidla pro zavodňovací systém Hlavní pevnosti, tehdy u nás ještě zcela ojedinělý rybí přechod (označovaný jako rybí průplav, propust, rybovod). Příspěvek bude věnován širšímu kontextu vzniku tří po sobě instalovaných terezínských rybích přechodů v 80. letech 19. století, kdy zároveň probíhala transformace Terezína z města pevnostního na posádkové. Uvedená aktivita, která byla součástí Fričovy záchranné akce na zvýšení populace lososa obecného v řekách na území Čech v poslední třetině 19. století, odstartovala rozvoj rybařství na Ohři a jejích přítocích. Probíhala pod taktovkou jednoho vědce, ovšem byla umožněna

díky součinnosti tamějších vojenských i civilních složek obyvatelstva – c. k. posádkového velitelství, starosty města, rybářského spolku, nájemce mlýnů či tesařů.

11.50–12.20

Diskuse k dopolednímu bloku

12.20–13.30

Oběd

13.30 – 14.50

BLOK IV: „Ztracené“ pevnosti a jejich druhý život

Moderuje: Tomáš Jiránek

Tváře pevnostního Hradce Králové v rodinné paměti: Blednouce obrázky Ignáta Herrmanna jako historický pramen

Josef Šrámek, Muzeum východních Čech v Hradci Králové

j.sramek@muzeumhk.cz

Základní obrysy historického vývoje města Hradce Králové v jeho pevnostní éře, tj. od sklonku 18. do závěru 19. století, byly dosavadním bádáním solidně popsány především po stránce stavební a urbanistické proměny města i odtud se odvíjejícího právního, sociálního, ekonomického či kulturního rámce jeho fungování. Ambicí příspěvku je obohatit tyto určující faktografické determinanty o prvek lidských emocí, a to na základě analýzy historické paměti rodiny Pospíšilů, resp. Herrmannů, zachycených v beletristickém díle spisovatele Ignáta Herrmanna, vnuka tiskaře, nakladatele a přední osobnosti východočeského národního obrození Jana Hostivíta Pospíšila. Herrmannovy Blednouce obrázky jsou totiž nejen poutavou výpovědí o podobě každodenního života obyvatel pevnostního Hradce Králové v 19. století, ale s ohledem na dobu sepsání a vydání i zajímavou reflexí pevnostní kapitoly královéhradeckých dějin v době, kdy se před městem začala otevírat nová etapa jeho historie.

Na obranu českých měst v roce 1938

Ivan Fuksa

ivanfuksa@gmail.com

Příspěvek představí přípravu českých měst a československého obyvatelstva na válku s Německem v roce 1938. Na příkladu Prahy a Pardubic bude ukázáno, že i když se jednalo o města v týlu, tak se okolo nich budovalo „opevnění“ v podobě obrany proti letadlům. Protože na rozdíl od dřívějších dob, měl útok přijít hlavně ze vzduchu, ne ze země (v případě Pardubic), u Prahy se připravovalo i na pozemní útok. Při přípravě obrany měst v roce 1938 můžeme najít spoustu podobných rysů jako u pevnostních měst v předešlých dobách. Kromě armády se na obranu připravovaly i státní instituce a veškeré civilní obyvatelstvo. Můžeme říci, že většina obyvatel měst byla v září 1938 alespoň částečně zapojena do připravované obrany proti předpokládané agresi ze strany Německa.

Bastionová pevnost a koncepty víceúrovňové časovosti

Petr Wohlmuth, Univerzita Karlova

petr.wohlmuth@gmail.com

V rámci současného orálně-historického výzkumu Soudobý vojenský re-enactment v českých zemích: jeho dějiny a kultura v interdisciplinární perspektivě (GAČR 22-07058S) jsou pořizovány i OH rozhovory s narátory, přebývajícími a aktivními v bývalých bastionových pevnostech Terezín a Josefov. Tito narátoři obě místa konceptualizují v rámci své historické subjektivity nezvyklým způsobem, který lze nahlédnout pomocí Koselleckova konceptu víceúrovňové časovosti, konkrétně skrze obrácení „horizontu očekávání“ (Erwartungshorizont) směrem do idealizované minulosti, přičemž prostor pevnosti nabývá významy primárně stojící v opozici vůči tzv. tekuté modernitě. Příspěvek se bude věnovat tomuto jevu a způsobům, jakým se projevuje v historické subjektivitě (identitě) narátorů.

14.50–15.20

Diskuse k IV. bloku

15.20

Závěr konference

M. Lenderová

